

Kur'ân-ı Kerîm'i Okumaya ve Anlamaya Yönelik Kavramların Tahlili ve Türk Dünyasındaki Yansımaları

Analysis of Concepts for Reading and Understanding the Qur'an

Ali Burak BALDÖKEN

ORCID:0009-0001-3418-2629

DOI: 10.5281/zenodo.15767178

ÖZET

Bu makalede, Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya ve anlamaya yönelik temel kavramlar tahlil edilerek hem lafzî hem de manevî boyutta Kur'an ile ilişkimizin niteliği incelenmiştir. Kıraât, tilâvet ve tertîl kavramları üzerinden Kur'an'ın nasıl okunması gerektiği ele alınırken; tefekkür, tedebbür ve tezekkür kavramları üzerinden de Kur'an'ın anlaşılması ve hayatla ilişkilendirilmesi vurgulanmıştır. Kavramlar arasındaki ince anlam farkları ortaya konmuş, bu farkların Kur'an merkezli bir düşünce ve yaşantı biçimi geliştirmedeki önemi açıklanmıştır.

Ayrıca makalede Türk dünyasındaki Kur'an algısı, kıraat geleneği ve Kur'an eğitime verilen önem tarihî ve güncel örneklerle ele alınmıştır. Ahmed Yesevî'nin hikmet anlayışı, Sovyet sonrası Orta Asya'daki Kur'an kurslarının yeniden canlanması ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın katkılarıyla kıraat eğitime yönelik destekler bu bağlamda değerlendirilmiştir. Neticede, Kur'ân-ı Kerîm'in yalnızca okunan bir kitap değil, aynı zamanda anlaşılan ve yaşanan bir kitap olması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Eğitimi, Tilâvet, Tedebbür, Tefekkür, Kıraat, Ahmed Yesevi.

ABSTRACT

This article analyzes the key concepts related to the recitation and comprehension of the Qur'an, examining both its verbal and spiritual dimensions. Through the notions of qirā'ah, tilāwah, and tartîl, the study explores how the Qur'an should be recited, while the concepts of tafakkur, tadabbur, and tadhakkur are used to highlight the significance of understanding the Qur'anic message and integrating it into daily life. The nuanced differences among these terms are clarified, emphasizing their role in cultivating a Qur'an-centered intellectual and spiritual framework.

Additionally, the article investigates how the Qur'an has been received and taught throughout the Turkic world, focusing on both historical and contemporary practices. It discusses the mystical reading tradition of Ahmad Yasawî, the revival of Qur'anic education in Central Asia following the Soviet era, and the supportive role of institutions such as the Turkish Religious Foundation. The study ultimately concludes that the Qur'an should not only be recited but also deeply understood and embodied in life.

Keywords: Qur'anic Education, Tilāwah, Tadabbur, Tafakkur, Qirā'ah, Ahmad Yasawi.

İlgili Yazar: Ali Burak BALDÖKEN
Samsun OMU Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek
Lisans Öğrencisi,
aliburak5553@gmail.com

Başvuru Tarihi/Received: 31.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 03.06.2025

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Cebrâil (a.s) vasıtasıyla, yirmi üç yılda âyet âyet, sûre sûre Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirilen son ilâhi kitaptır. Vahiy meleği ayetleri Resûle ulaştırmakla kalmamış, vahyi ona okumuş, Hz. Peygamber'in düzgün okumasını sağlamak için ayetleri ona da okutmuş, Resûl'ün zihnine ayetler iyice yerleşene kadar bu olay tekrar etmiştir. Bu süreç Kur'ân-ı Kerîm'in kiraât ve tilâvet yönüne olan ehemmiyeti artırmıştır.

Hiz. Peygamberin vahiy sırasında dilini çabuk hareket ettirmesi, gelen âyetleri ezberlemek için çaba sarf etmesi, onun da Kur'ân'ın tilâvetine verdiği önemi göstermektedir. Vahiy Hiz. Peygamber'e getiren melek, onun nasıl okunacağını da öğretmiştir. Kur'ân'ı Cebrâil'den duyduğu üzere sahâbeye aktaran Hiz. Peygamber, aynı zamanda Kur'ân'ın nasıl okunacağını, edâ keyfiyetini muallim olarak uygulayan ilk kişidir.

Son ilahi kitap olması, üslûbu, nazmının mûcizeliği, verdiği mesajlar Kur'ân'a olan ilgi ve alakayı artırmıştır. Mekke döneminden başlamak üzere Kur'ân'ı okumak ve okutmak için evler, mescitler, medreseler tahsis edilmiştir. Medine döneminde imkânların artmasıyla birlikte, Mescid-i Nebevî bizzat Kur'ân öğretimi için ayrılmış ve öğreticiler görevlendirilmiştir. İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte Hiz. Ömer döneminde Kur'ân muallimlerine maaş bağlanmış, ilerleyen süreçlerde kiraât ve tilâvetin önemine binaen eğitim merkezleri oluşturulmuştur. Kur'ân'ın tilâvetine ve kiraâtine olan ilgi hem Kur'ân âyetleri hem de Hiz. Peygamber'in teşvik edici sözleriyle desteklenmiştir. Kur'ân, Müslümanların hayatında daima başvuru olan ilk kaynak olmuş, nazmı günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan korunmuştur. "Lafzın hâmilî, mananın âmilî" olmayı şiar edinen Müslümanlar, onun kiraâtine ve öğretimine fevkalade önem göstermiştir. Özellikle "Şüphesiz ki bu zikri biz indirdik, elbette onu koruyacak olan da biziz"¹ âyetinin tecellisi olarak hafızlık müessesesi teşekkül etmiştir.

Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiğini Rabbimiz bildirmiş, Hiz. Peygamber de hadislerinde bu hususu beyan etmiştir. Bu bilgiler ışığında Kur'ân'ı okumaya ve anlamaya yönelik kavramlar dikkat çekmektedir. Bir Kur'ân okuyucusunun nelere dikkat etmesi gerektiği, nasıl bir okuma tarzı benimsemesi gerektiği gibi sorular bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

Bu tarihî ve ilmî süreç, yalnızca Arap coğrafyasında değil, Türk-İslâm dünyasında da derin yankılar uyandırmıştır. Orta Asya'da Ahmed Yesevî'nin öncülüğünü yaptığı hikmet merkezli Kur'an anlayışı, kiraâtin ahlâkî ve irfânî bir boyut kazandığı özel bir model ortaya koymuştur.² Bu anlayışta Kur'an okumak sadece bir tilâvet eylemi değil, aynı zamanda bir manevî dönüşüm sürecidir. Türk dünyasında bu gelenek zamanla tekkeler, medreseler ve modern eğitim kurumlarında devam

¹ el-Hicr 15/9.

² Ergün Öz Akçora, Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi, *Bellek Dergisi*, C. 3, S. 1 (2021), s. 10-11.

ettirilmiş; kıraat, hem ibadet hem de irfanî eğitim aracı olarak korunmuştur. Modern dönemde Türkiye Diyanet Vakfı'nın yürüttüğü faaliyetlerle Kazakistan, Kırgızistan, Bosna-Hersek gibi ülkelerde kıraat eğitimi yeniden canlandırılmıştır. TDV'nin katkılarıyla inşa edilen kurslar, kıraat ve hafızlık merkezleri hem klasik hem çağdaş metotları birleştirerek Türk dünyasında Kur'ân'la olan bağı güçlendirmiştir.³ Bu da Kur'an'ı anlamaya yönelik kavramların Türk dünyasında güncel karşılıklarını bulmasına imkân sağlamıştır.

Bu çalışmada Kur'ân'ı okumaya yönelik kıraat, tilâvet ve tertîl kavramları; anlamaya yönelik tedebbür, tefekkür ve tezekkür kavramları anlam çerçeveleriyle değerlendirilecek, bu kavramların hem tarihi arka planı hem de günümüzdeki Türk-İslam dünyasındaki yansımaları ortaya konulacaktır.

KUR'ÂN-I KERİM'İ OKUMAYA YÖNELİK KAVRAMLAR

Kıraât ilmi, İslâmî ilimler arasında hem tarihi kökeni hem de dinî-hukukî işlevi açısından müstesna bir yere sahiptir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü sürecinde Hz. Peygamber (s.a.v.), vahyedilen âyetleri titizlikle telaffuz etmiş, onları en doğru şekliyle ashabına öğretmiş ve bu süreçte okuyuş biçimlerinin muhafazasına özel bir önem atfetmiştir. Sahâbîler de bu ilahi hitabı Resûlullah'tan öğrendikleri şekliyle başkalarına aktarmış, böylece Kur'an tilâveti, sözlü rivayet zinciriyle titizlikle korunarak sonraki nesillere intikal etmiştir.

Rivayetlerde yer alan, Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında Cebrâil (a.s.) ile Kur'an'ı karşılıklı olarak okuduğu, vefat ettiği yıl ise bu mukâbelelerin iki kez gerçekleştirildiği bilgisi,⁴ kıraât ilminin ne denli köklü ve hayati bir gelenek olduğunu göstermektedir. Bu uygulama, hem vahyin korunmasına yönelik ilahî bir murakabenin göstergesi hem de kıraâtın sahihliğini temin eden yönetsel bir pratiğin örneğidir.

Kur'an'ın tertîl üzere, yani "ağır ağır, düşünerek ve özenle" okunması bizzat Kur'an âyetlerinde emredilmiş bir husustur. *Tertîl* kavramı, sadece düzgün telaffuzdan ibaret olmayıp, aynı zamanda anlam üzerinde tefekkürle birlikte gerçekleştirilen bir okuyuş tarzını da ifade eder. Bu bağlamda kıraât ilmi, hem lafzın hem de mânânın muhafazasını esas alan bir ilim dalı olarak doğrudan ilahî hitabın anlaşılmasına ve korunmasına hizmet eder.

³ Zhandos Yrysabayev, *Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), ss. 145-150.

⁴ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 7.

"Ağır ağır ve dikkatlice okumak" anlamına gelen "tertîl" kelimesinin yer aldığı âyetler⁵ kıraât ilminin Kur'ânî temelini oluşturmaktadır. Netice itibarıyla kıraât ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinin sahîh biçimde sürdürülmesini teminat altına alan ilmî-disipliner bir yapı arz etmektedir.

1. KIRAÂT

Kıraât kelimesi, sözlükte "okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek" anlamında bir mastar; aynı zamanda "sesli ya da sessiz, nağmeli yahut nağmesiz bir şekilde okuma" anlamında bir isim olarak tanımlanır. Bu kelimeyle aynı kökten türeyen "kur'ân" kelimesi de mastar olup, kıraât ile anlam bakımından eşdeğerdir.⁶ Her ne kadar "kıraât" lafzen Kur'ân-ı Kerîm'de geçmese de tilâvet anlamı taşıyan fiil kalıpları ve "kur'ân" şeklindeki mastar formu Kur'an'da birçok yerde yer almaktadır.⁷ Bu da kavramın Kur'ânî arka planını göstermesi bakımından önemlidir.

Kıraât, Kur'an ilimleri içerisinde terminolojik olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Râgıb el-İsfahânî, kıraâtın tertîl çerçevesinde "harf ve kelimelerin birbirine düzgün bir şekilde eklenmesi" olarak tarifini yaparken,⁸ Taşköprüzâde bu ilmi, "Kur'ân-ı Kerîm'in lafzındaki farklılıkları mütevâtir olarak nakledilen ihtilâf vecihleri çerçevesinde inceleyen ilim dalı"⁹ şeklinde tanımlar. Bu tanımlar, kıraâtın yalnızca bir okuma biçimi olmadığını, aynı zamanda ilahî kelâmın lafzî varyasyonlarını usûl ve rivayet temelli olarak inceleyen köklü bir disiplin olduğunu ortaya koyar.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) sahâbe arasından bazı şahsiyetleri Kur'an'ı en iyi bilen kimseler olarak nitelendirmesi, bu ilme ne denli önem atfedildiğini göstermektedir. Nitekim Übey b. Kâ'b'a yönelik olarak "Allah bana Kur'an'ı sana okumamı emretti" buyurması, onun bu alandaki konumunu teyit eder niteliktedir. Übey'in "Allah beni sana isim olarak söyledi mi?"¹⁰ şeklindeki sorusuna Resûlullah'ın "Evet" şeklinde cevap vermesi, bu ilmin sadece bireysel gayretle değil, aynı zamanda vahiy eksenli bir yönlendirme ile geliştiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Sâlim gibi sahâbîler de Resûlullah tarafından kıraat konusunda övgüyle anılmış ve İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine Kur'an muallimi olarak gönderilmişlerdir.¹¹ Bu durum, kıraâtın sadece bireysel bir meziyet değil, aynı zamanda ümmetin dinî eğitiminde temel bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵ el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4

⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "Kıraat md", *Lisânü'l-'Arab*, C. 4, Abdullah Ali el-Kebîr, Kahire: Dârü'l-Maârif, ts., s. 235.

⁷ el-A'râf 7/204; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/14, 45, 106; el-Kıyâme 75/17, 18; el-İnşikâk 84/21; el-Alak 96/1, 3

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru's-Şâmiyye, Dimeşk 1991, s. 668.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriin ve Murşidu'l-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, (Mekke: Dâru Âlimi'l-Fevâid, 1998), s. 49.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 3, s. 130, 137, 185, 218, 233, 273, 284; Buhârî, "Tefsîr", 98, "Menâkıbü'l-enşâr", 16; Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Müslim*, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 246, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 122; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, "Menâkıb", 33.

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, 1, 135 (thk. Dahman); Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, C. 6, s. 3.

Kıraat ilminin temel kavramları arasında *kârî*, *kurrâ*, *mukrî*, *mübtedî*, *mütevassıt*, *müntehî*, *râvî*, *rivâyet*, *tarîk* ve *vecih* gibi terimler yer almakta olup, bu terimler ilmin öğretilmesi, öğrenilmesi ve aktarılması sürecindeki farklı rolleri ve düzeyleri tanımlar. “Kârî” (çoğulu: *kurrâ*), genel anlamda Kur’an’ı okuyan kimseyi ifade ederken; “râvî” ve “tarîk”, kıraatlerin sened zincirinde yer alan rivayet yollarını belirtir.¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de kıraât kavramının geçtiği bağlamlara bakıldığında, hem Hz. Peygamber (s.a.v.) özelinde hem de tüm müminler genelinde bir muhataplık söz konusudur. Kıraât, sadece bir hitap biçimi değil, aynı zamanda ilahî kelimelerle kurulan bireysel ve toplumsal ilişkinin temel bir vasfıdır.

- **el-Alak 96/1, 3:** “Rabbinin adıyla oku!” âyetinde, mef’ûlun (nesnenin) hazfedilmiş olması, birçok müfessire göre “Kur’an’ı oku!” anlamını taşır. Kurtubî, bu âyetin tefsirinde, burada okunması gereken şeyin Kur’an olduğunu ve okumanın da tertîl üzere olması gerektiğini belirtir.¹³
- **en-Nahl 16/98:** “Kur’an okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” Bu âyet, okuma eyleminin yalnızca lafzî bir faaliyet olmadığını; aynı zamanda bir zihnî, ruhî ve ahlâkî hazırlıkla birlikte gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular.
- **el-A’râf 7/204:** “Kur’an okunduğunda hemen susun ve onu dinleyin, umulur ki rahmete nâil olursunuz.” Bu âyet ise müminlere yönelik genel bir prensip ortaya koymakta, Kur’an’ın okunması sırasında dinleyicilerin edebe riayet etmelerini öğütlemektedir. İbn Kesîr bu âyeti tefsir ederken, Kur’an’a karşı gösterilmesi gereken saygının bir gereği olarak susmanın emredildiğini belirtir ve bunu, müşriklerin “Kur’an’ı dinlemeyin, gürültü çıkarın” şeklindeki sözlerine karşı bir cevap olarak yorumlar.¹⁴

Hiz. Peygamber’in Kur’an’ı ağır ağır, tane tane ve anlaşılır bir biçimde okuduğu, her âyetin sonunda vakfettiği ve bu şekilde tebliğ vazifesini icra ettiği rivayetlerle sabittir. Güzel sesle Kur’an okuyanları övmesi ve onları toplum içinde yüceltmesi hem kıraat estetiğinin hem de lafzî doğruluğun İslâmî gelenekte ne denli önemsendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, kıraât ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in lafzî yapısının muhafazası, doğru okunması ve nesiller boyu sahih biçimde aktarılması amacıyla teşekkül etmiş köklü ve sistematik bir disiplindir. Bu yönüyle

¹² Can Atıcı – Ali Bulut, “Kur’ân Kıraatinde Mukrî ve Kârînin Temel Vasıfları – İbnü’l-Cezerî’nin Muncidu’l-Mukriîn ve Murşidu’t-Tâlibîn Adlı Eseri Bağlamında”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52, Haziran 2024/1, s. 156.

¹³ İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, çev. ve not. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 3. bs., 2005, C. 1, s. 140.

¹⁴ İbn Kesîr Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımeşkî, *Tefsîr’ul-Kur’âni’l-‘azîm*, C. 1, Lübnan-Beyrut: Darü’l-Ma’rife, 1986, s. 97.

kıraat, yalnızca bireysel bir ibadet pratiği değil; aynı zamanda Kur'an ilimlerinin temel taşlarından biridir.

2. TİLÂVET

Tilâvet kelimesi, sözlükte "okumak" ve "tâbi olmak" anlamlarına gelen bir mastar olup, aynı kökten türeyen *tûlûvv* (veya *tilvün*) mastarı ise "izlemek, peşi sıra gitmek, uymak" gibi anlamlar taşımaktadır.¹⁵ Bu anlam çerçevesinde tilâvet, yalnızca bir okuma eylemini değil, aynı zamanda bir bağlılık ve itaat bilincini de ifade eder. Kavram, özellikle Kur'an-ı Kerim'in tilâvetinde hem lafzî hem de ameli boyutu içine alacak şekilde daha derin bir anlam kazanır.

Terim olarak tilâvet, "Kur'an-ı Kerim'i hem sesli olarak okumak hem de ondaki emir, yasak, teşvik ve uyarılara uyma bilinciyle hayatı bu esaslara göre düzenlemek" şeklinde tanımlanır.¹⁶ Bu bağlamda tilâvet, sadece dil ile yapılan bir faaliyet değil; aynı zamanda zihinsel, ahlâkî ve pratik yönü bulunan çok boyutlu bir ibadettir. Tilâvetin, "Kur'an'ı manasını anlayarak, tecvid ve tertîl kurallarına riayet ederek dikkatlice okumak" şeklindeki tanımı da bu bütüncül yaklaşımı yansıtır.

İbnü'l-Cevzî, tilâvet kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de beş farklı anlamda kullanıldığını ifade eder:¹⁷ *Kıraât* (okumak), *ittibâ* (uymak), *inzâl* (indirmek), *amel* (uygulamak) ve *rivâyet* (nakletmek). Bu anlam yelpazesi, tilâvetin sadece dilsel bir okuma olmadığını; aynı zamanda vahyin inişi, yaşanması ve aktarılması süreçleriyle doğrudan ilişkili çok yönlü bir kavram olduğunu ortaya koyar.

Tilâvet, "yavaş yavaş ve düşünerek okuma" anlamındaki *tertîl*¹⁸ ve "okuma" anlamına gelen *kıraât*¹⁹ kavramlarıyla yakından irtibatlıdır. Hadislerde de tilâvet çoğunlukla Kur'an'ı okuma anlamında kullanılmıştır. Ancak tilâvet ile kıraât arasında anlam bakımından önemli bir ayrım söz konusudur: Kıraât her türlü Kur'an okumasını kapsayan genel bir ifade iken, tilâvet hem okuma eylemini hem de bu okumanın neticesinde Kur'an'a uyma ve hayatı ona göre şekillendirme anlamını içerir. Dolayısıyla "her tilâvet kıraâttir, ancak her kıraat tilâvet değildir"²⁰ ifadesi bu farkı veciz bir şekilde ortaya koyar.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an tilâvetine dair birçok rivayet mevcuttur.²¹ O'nun Kur'an'ı *tertîl* üzere, yavaş ve tane tane okuduğu; ayetleri üzerinde tefekkür ettiği; tecvid kurallarını uyguladığı ve

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "tlv" md.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nuzhetu'l-'A'yuni'n-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Dâr al-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, ss. 221-222.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'A'yuni'n-Nevâzir*, ss. 221-222.

¹⁸ el-Furkan 25/32; el-Müzzemmil 73/4.

¹⁹ el-A'râf 7/204; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/106; el-Kıyâme 75/18; el-İnşikâk 84/21.

²⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tlv" md.;

²¹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 29.

namazda okuduğu sûreleri dikkatli bir biçimde tilâvet ettiği sahih rivayetlerle sabittir.²² Bu tür bir okuyuşun, kısa sûreleri bile uzun sûreler kadar etkili ve vakit alan hale getirdiği aktarılmıştır.

Peygamber Efendimiz'in "Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz"²³ ve "Allah, Peygamberine Kur'an'ı terennüm ile (güzel sesle ve ahenkle) okumasına izin verdiği kadar hiçbir şeye izin vermemiştir"²⁴ meâlindeki hadisleri, tilâvetin estetik yönüne de işaret eder. Bizzat kendisinin Kur'an'ı etkileyici bir sesle okuduğu ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe gibi kıraatleriyle temayüz eden sahâbîleri takdir ettiği bilinmektedir.²⁵

Kur'an'ın makamla okunmasına dair çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, genel kabul gören yaklaşım; harflerin mahreç ve sıfatlarına dikkat ederek, tecvid kurallarına riayet edilmek şartıyla makamla okumanın câiz olduğudur. Bu da tilâvetin hem şekil hem içerik bakımından nitelikli bir eylem olmasının altını çizer.

Tilâvetin Okuma Biçimleri: Tahkik, Tedvîr ve Hadr

Kur'ân-ı Kerîm'in okunması üç temel üslup çerçevesinde değerlendirilmiştir:

a) Tahkik: En yavaş okuma biçimi olup, tecvid kurallarına en üst düzeyde riayet edilen, her harfin hakkının verildiği, medlerin gerektiği şekilde uzatıldığı ve duraklara dikkat edilerek yapılan okuyuş şeklidir. Genellikle tâlim ve öğretim amacıyla tercih edilir. Tahkik, tertîli de kapsar fakat daha ayrıntılı ve özenli bir icrayı gerektirir. Bu yüzden "her tahkik tertîldir; fakat her tertîl tahkik değildir" denilmiştir.²⁶

b) Tedvîr: Tahkik ile hadr arasında orta hızda bir okuma üslubudur. Tecvid kurallarına riayet edilerek ama tahkike göre daha hızlı, hadre göre daha yavaş bir tempoda gerçekleştirilir.²⁷

c) Hadr: En süratli okuyuş biçimi olup, tecvid kaidelerine bağlı kalmak şartıyla hızlı okuma şeklidir. Bu usul, hatimlerde sıkça tercih edilir.²⁸

İmam Gazzâlî'ye göre, Kur'an'ı hakkıyla okumak sadece dilin değil, aynı zamanda aklın ve kalbin birlikte faaliyetiyle mümkündür. Dil Kur'an'ı telaffuz etmeli, akıl manasını kavramalı ve kalp bu anlamdan hisse alarak amel etmelidir.²⁹

²² Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, "Vitr", 20.

²³ Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 176.

²⁴ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 19; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 232-233.

²⁵ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 31; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 176.

²⁶ Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, C. 1, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2016, ss. 208-209.

²⁷ Ömer Aslan, "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/1, Haziran 2003, s. 361.

²⁸ Ömer Aslan, "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", s. 361.

²⁹ Ahmet Serdaroglu, İmam Ebû Hamid Muhammed el-Gazalî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*, Bedir Yayınları, İstanbul ts, I, s. 339.

Tilâvetin Kur'an'daki Kullanım Alanları:

Kur'an'da tilâvet kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır:³⁰

- **Okumak:** "Sana vahyedilen kitabı oku"³¹ ayeti, Kur'an'ın lafzî olarak okunmasına yönelik bir emri içermektedir. İbn Kesîr, bu ayeti Kur'an'ın hem okunması hem de insanlara ulaştırılması bağlamında tefsir etmiştir.³²
- **İtaat etmek, tabi olmak:** "Rabbinin kitabından sana vahyolunana uy!"³³ ayeti, tilâvetin bir anlamının da vahye bağlılık ve onu yaşama çabası olduğunu ortaya koymaktadır.
- **Bildirmek, hikâye etmek, vahyetmek:** Maide 5/27, Yunus 10/71, Şuarâ 26/69 gibi ayetlerde tilâvet, geçmiş olayları haber verme bağlamında kullanılmıştır. Ayrıca, Bakara 2/252, Âl-i İmrân 3/58 gibi ayetlerde ise vahyin insanlara bildirilmesini ifade eder.
- **Kur'an'ın Allah'tan geldiğine şahitlik:** "Sen bu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyordun"³⁴ ayeti, Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediğini, dolayısıyla Kur'an'ın ilâhî kaynağını teyit etmektedir.

3. TERTÎL:

Tertîl, "bir şeyi düzenli ve düzgün kılmak" anlamına gelen "ر ت ل" kökünden türemiş olup, Kur'an'ı harf harf, kelime kelime hakkını vererek, tecvid kaidelerine uygun, anlam üzerinde düşünerek, acele etmeden okumaktır.³⁵ Kur'an'da tertîl kavramı Müzzemmil³⁶ ve Furkân surelerinde³⁷ geçmektedir. Bu ayetler, Kur'an'ın tertîl üzere indirilişine ve okunuşuna vurgu yapmaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır, tertîli "Kur'an'ın her yönüyle hakkının verilerek okunması" şeklinde tanımlar.³⁸ İbn Âşûr ise tertîl ile okumanın, Kur'an'ın hem kolayca ezberlenmesini hem dinleyicilerin dikkatini çekmesini hem de anlamın derinlemesine kavranmasını sağladığını ifade eder.³⁹

Zerkeşî gibi klasik alimler de tertîli sadece ses estetiği değil, aynı zamanda anlam tefekkürüyle ilişkili

³⁰ Ömer Aslan, "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", s. 363.

³¹ 'Ankebût, 29/45.

³² Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn, C. 1, Dâru İbn Cevzî, Suudî Arabistan 2010, s. 421, 587.

³³ En'âm, 6/106.

³⁴ 'Ankebût, 29/48.

³⁵ İbn Kuteybe Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1958, s. 122.

³⁶ el-Müzzemmil 73/4.

³⁷ el-Furkân 25/32.

³⁸ Mehmet Sürmeli, *Kur'an'ı Nasıl ve Niçin Okumalıyız?* İrfan Dünyamız, 6 Eylül 2021, Erişim: 02.06.2025, <https://irfandunyamiz.com/kuran-i-kerimi-nasil-ve-nicin-okumaliyiz-dr-mehmet-surmeli/>.

³⁹ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru İbn Hazm / Dâru Sahnûn, Beyrut/Tunus, 2021, c 8, s. 111.

bir okuma biçimi olarak yorumlamışlardır.⁴⁰ Tertîl, bilinçli ve sorumlu bir okuma eylemini ifade eder. Nitekim bir hadiste, "Kur'an'ı tertîl ile oku, çünkü cennetteki derecen okuduğun son ayete göre olacaktır"⁴¹ buyrularak hem tertîlin hem de Kur'an'a bağlılığın önemi vurgulanmıştır.

Kıraat, *tilâvet* ve *tertîl* kavramları arasında anlam derinliği ve içerik itibarıyla hiyerarşik bir yapı bulunmaktadır:

- a) **Kıraat**, genel anlamda bir metni okumayı ifade eder. Her türlü okuma eylemi bu kapsama girer.
- b) **Tilâvet**, hem okumayı hem de okunan vahye bağlılığı içeren özel bir terimdir. Kur'an söz konusu olduğunda tilâvet, sadece lafzî okumayı değil, ahkâmına uymayı da kapsar.
- c) **Tertîl** ise okumanın metodolojisine dair bir kavram olup, okumanın şekline, düzeyine ve bilinç boyutuna işaret eder.

Bu bağlamda, üç kavram sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da her birinin anlam düzlemi ve içerdiği boyut farklıdır. Kur'an-ı Kerîm'in okunmasına dair bu kavramlar hem lafzî hem de anlam boyutunda Kur'an'la kurulan ilişkinin derinliğini göstermesi bakımından son derece kıymetlidir.

KUR'ÂN-I KERÎM'İ ANLAMAYA YÖNELİK KAVRAMLAR

Kur'an-ı Kerîm, insanlığı hakka ve hakikate davet eden, onları sorumluluk bilinciyle donatarak ebedi kurtuluşa yönlendirmeyi hedefleyen ilahi bir hitaptır. Aynı zamanda İslam düşüncesinde bilgi kaynaklarının en başında yer alır. Müslümanlar iman, ibadet, ahlâk ve toplumsal düzen gibi hayati alanlara ilişkin temel ilkeleri doğrudan Kur'an'dan öğrenirler. Bu sebeple Kur'an yalnızca okunması gereken bir metin değil, aynı zamanda anlaşılması ve yaşanması gereken bir hayat rehberidir. Kur'an'ın etkili olabilmesi ve muhataplarını dönüştürebilmesi için onun mesajının doğru anlaşılması zaruridir. Kur'an, okuyucusunu sadece lafzî bir okumaya değil, düşünmeye⁴², tefekküre⁴³ ve akletmeye⁴⁴ yönlendiren bir üslup benimser. Bu bağlamda yüzeysel okumadan ziyade, nitelikli ve şuurlu bir okuma tarzı teşvik edilmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, Kur'an ile ilişkide okuyucunun dikkat etmesi gereken üç temel zihinsel faaliyet öne çıkar: **Tefekkür**, **Tezekkür** ve **Tedebbür**. Bu üç kavram, Kur'an'ı anlama çabasının zihinsel ve kalbî boyutunu temsil eder.

1. TEFEKKÜR:

⁴⁰ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi 'î ez-, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 449-453.

⁴¹ Ebu Dâvûd, *Sünen*, Salât, 355.

⁴² el-A'râf 7/185.

⁴³ Âl-i İmrân 3/190-191.

⁴⁴ el-Bakara 2/164.

Tefekkür, Kur'an'da sıkça teşvik edilen düşünme faaliyetidir. Bu kavram, bilinen ya da karşılaşılan bir şeyin mahiyetini anlamaya, sebeplerini araştırmaya ve sonuçlarını kavramaya yönelik zihinsel çabayı ifade eder. Arapçada düşünmeye ilişkin kavramlar arasında *nazar*, *tefekür*, *tedebbür*, *i'tibâr* ve *taakkul* yer alır. Bunlardan *nazar*, sözlükte "bakmak" anlamına gelse de terim olarak "kalp gözüyle bakmak" ve "bir mesele üzerinde düşünsel olarak yoğunlaşmak" anlamlarını taşır.⁴⁵

İsfahânî'ye göre tefekkür, sadece insana özgü bir faaliyettir ve zihinde şekillendirilebilen konular üzerinde gerçekleşebilir.⁴⁶ Bu nedenle, Hz. Peygamber, "Allah'ın zatı hakkında değil, nimetleri hakkında düşünün"⁴⁷ buyurarak tefekkürün sınırlarına dikkat çeker. Kur'an'da geçen "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ardı ardına gelişinde akıl sahipleri için ibretler vardır. Onlar, ayakta iken, otururken ve yanları üzere yataarken Allah'ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılış hakkında düşünürler..."⁴⁸ ayeti, tefekkürün Allah'ı anma ile birlikte yürütülen bilinçli bir süreç olduğunu ortaya koyar. Buradaki akıl sahipleri, entelektüel ve manevi derinliği birleştiren bireylerdir.⁴⁹

2. TEZEKKÜR:

Tezekkür, köken itibarıyla "zikir" (ذِكْرٌ) kelimesiyle bağlantılıdır ve hatırlama, anma, zihinde canlı tutma anlamlarını taşır. Kur'an'da tezekkür, kişinin daha önce edindiği bir bilgiyi gerektiğinde yeniden hatırlaması ve bu bilgi üzerinde düşünerek ders çıkarması şeklinde tanımlanır. Lisanî ve kalbî bir faaliyet olan tezekkür, sadece bilgiye sahip olmayı değil, bu bilgiyi aktif biçimde hatırlayıp ona göre yaşamayı da kapsar.⁵⁰

İsfahânî'ye göre zikir iki şekilde gerçekleşir: Kalp ile ve lisan ile. Kalp ile olan zikir, zihinde tutmayı; lisan ile olan ise sözlü anmayı ifade eder. Tezekkür, bu anlamda zikir kavramının zihinsel derinliğini yansıtır.⁵¹ Kur'an'da geçen "Takvâ sahipleri, şeytanın bir dürtüsüyle karşılaştıklarında Allah'ın uyarılarını hatırlar (tezekkerû) ve hemen gerçeği kavrarlar"⁵² ayeti, tezekkürün bir bilinç uyanışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tezekkür, geçmişte edinilen tecrübelerin ve vahyin öğretilerinin bireyin akli ve kalbi üzerinde yeniden canlandırılmasıdır. Bu yönüyle bireyin Kur'an ile bağıntı sürekli kılan bir düşünme biçimidir.⁵³

⁴⁵ İlhan Kutluer, "Düşünme" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/53.

⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, C. 1, s. 510.

⁴⁷ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, C. 5, s. 250.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/190-191.

⁴⁹ Kutluer, "Düşünme", 10/53.

⁵⁰ el-A'râf 7/201.

⁵¹ İsfahânî, *Müfredât*, I, 1131,

⁵² A'râf, 7/201.

⁵³ İbn Fâris, *Mekayis-ul'Luğa*, debera maddesi.

3. TEDEBBÜR:

Tedebbür, kelime kökü itibariyle “arkasını düşünmek”, yani bir olayın ya da sözün nihai anlamına, hedeflenen maksadına ulaşma çabasıdır. Arapça’da “dübür” kelimesinden türeyen *tedebbür*, sadece görüneni anlamakla kalmayıp, görünmeyenin de farkına varmayı hedefler. Sözlükte “arka” anlamına gelen bu kök, düşüncenin yüzeyde kalmayıp derinlere inmesini, arka plandaki amacı kavramayı ifade eder.⁵⁴

Tefsir literatüründe *tedebbür*, “bir sözün maksadını kavramak için onun üzerinde derinlemesine düşünmek”⁵⁵ olarak açıklanır. Bu bağlamda Kur’an’da yer alan “Kur’an’ı tedebbür etmiyorlar mı? Eğer o Allah’tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulurlardı.”⁵⁶ ayeti, tedebbürün Kur’an’ın ilahî kökenine işaret eden iç tutarlılığı fark etme süreci olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Aynı şekilde, “Kur’an’ı tedebbür etmiyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?”⁵⁸ ayeti, tedebbürün aynı zamanda bir kalp açıklığı meselesi olduğunu vurgular. Kur’an’ı tedebbür etmek, onun her bir ayetinin ardında Allah’ın muradını, iradesini ve hikmetini aramak demektir. Bu yönüyle *tedebbür*, diğer düşünme türlerinden daha yoğun bir zihinsel gayreti gerektirir.

KAVRAMLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ VE AYIRT EDİCİ NİTELİKLERİ

Kur’ân-ı Kerîm’in anlam dünyasına nüfuz edebilmek ve onun hidayet rehberliğinden gerçek anlamda istifade edebilmek, yalnızca lafzî bir okumayla değil; zihin, kalp ve iradenin birlikte devreye girdiği derinlikli bir tefekkür süreciyle mümkündür. Bu bağlamda Kur’an’da sıkça geçen tefekkür, tedebbür ve tezekkür kavramları, salt düşünme faaliyetlerinin ötesinde, bilinçli ve gayretli zihinsel eylemleri ifade eder. Her biri Arapçadaki yapısı itibariyle tekellüf (zihinsel çaba ve yoğunluk) içeren bu kavramlar, Kur’an’la sahih bir ilişki kurmanın ve onun mesajını idrak etmenin temel zihinsel yapı taşları olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu üç kavramın ortak yönlerini ve ayırt edici niteliklerini ortaya koyarak Kur’ân’ı anlamadaki işlevlerini beş başlık altında inceleyelim:

- 1. ZİHİNSEL ÇABA VE TEKELLÜF:** Tefekkür, tezekkür ve tedebbür kavramlarının ortak noktası, bunların Arapça’daki kalıplarının zorlayıcı bir çabayı (tekellüf) ifade etmesidir. Dolayısıyla bu eylemler

⁵⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur’ân*, s. 650.

⁵⁵ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, Mayıs 2015, s: 317.

⁵⁶ Nisâ, 4/82.

⁵⁷ Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 11.

⁵⁸ Muhammed 47/24.

2. sıradan düşünme faaliyetleri değil, zihnin bilinçli bir yönlendirme ile derinlemesine meşgul edilmesini gerektirir.
3. **KUR'AN'I ANLAMAYA GİRİŞ KAPILARI:** Bu üç kavram, Kur'an'ın hidayet rehberliğinden faydalanabilmenin temel şartlarını oluşturur. Tefekkürsüz, tezekkürsüz ve tedebbürsüz bir okuma, Kur'an'ın yol göstericiliğinden mahrum kalma riskini taşır.
4. **TEFEKKÜR:** Genellikle mesel ve delillerin ardından zikredilir. Bu durum, tefekkürün aklî çıkarımlarla bağlantılı olduğunu gösterir. Tefekkür, genel anlamda bir zihinsel melekedir.
5. **TEDEBBÜR:** Sadece düşünmek değil, aynı zamanda olayların akıbetini hesap ederek geleceğe yönelik çıkarımlar yapmak anlamını taşır. Bu yönüyle, tefekkürden farklı ve daha sonuç odaklı bir zihinsel faaliyet olduğu söylenebilir.
6. **TEZEKKÜR:** Zihin ve kalbin birlikte çalıştığı bir hatırlama ve ders çıkarma faaliyetidir. Önceden edinilen bilgilerin yeniden hatırlanması ve bu bilgilerin aktif olarak zihinde canlı tutulması şeklinde işler.⁵⁹

Sonuç olarak Kur'an'ı anlamak ve onunla bilinçli bir ilişki kurmak, sadece lafzî bir okuma ile sınırlı kalmayıp, tefekkür, tezekkür ve tedebbür gibi zihinsel süreçleri içeren derin bir irfan çabasını gerektirir. Bu kavramlar, Kur'an'ın insan zihnine ve kalbine nasıl seslendiğini, bireyi nasıl şekillendirmek istediğini ortaya koyar. Nitelikli bir Kur'an okuması, ancak bu zihinsel faaliyetlerin aktif biçimde kullanılmasıyla mümkündür. Böylece Kur'an, sadece okunan değil, düşünülen, hatırlanan ve derinlemesine anlaşılan bir rehber hâline gelir.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN TÜRK DÜNYASINDAKİ YANSIMALARI

Kur'ân-ı Kerîm'in Türk dünyasında oluşturduğu etki yalnızca dini ritüellerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel, eğitsel ve edebî alanlarda da derin izler bırakmıştır. Türklerin İslam'ı kabulünden itibaren Kur'ân, hem bireysel ibadetin hem de toplumsal dönüşümün temel kaynağı hâline gelmiştir. Bu süreç, özellikle Orta Asya'da Ahmed Yesevî gibi öncü şahsiyetlerin Kur'ân merkezli tebliğ ve irşad faaliyetleriyle güçlü bir şekilde pekişmiştir.⁶⁰

Yesevî'nin Divân-ı Hikmet adlı eseri, Kur'ân'ın mesajını Türk halkına tasavvufî bir dille ulaştırma çabasının en önemli örneklerinden biridir. Bu eserle Kur'ân'ın mesajı, Arapça bilmeyen kitleler için anlaşılır hâle getirilmiş, aynı zamanda kıraat bir zikir ve manevî terbiye aracı olarak halk arasında

⁵⁹ el-A'râf 7/201.

⁶⁰ Akçora, "Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi", ss. 12-15.

benimsenmiştir.⁶¹ Yesevî sonrası gelen Nakşibendî, Kübrevî ve diğer tarikatlar da Kur'ân'ı merkezine alan bir irfan geleneği oluşturmuş, kıraat ise bu gelenekte hem ezber hem de uygulama boyutuyla yaşatılmıştır.

Türk dünyasında Kur'ân eğitimi, yalnızca tekkelerde değil, medreselerde de sistemli şekilde devam etmiştir. Özellikle Buhara, Semerkand, Hive ve Taşkent gibi merkezlerde kurulan medreselerde kıraat eğitimi, fıkıh ve tefsirle birlikte ana ilim dallarından biri olarak okutulmuştur. Bu şehirler, Kur'ân'ın hem nazmının hem de anlamının aktarımında akademik ve tasavvufî geleneği bir araya getiren merkezler olmuştur.⁶²

Sovyetler Birliği döneminde dinî hayat üzerindeki baskılara rağmen, Kur'ân eğitimi çeşitli şekillerde sürdürülebilmektedir. Gizli evlerde yapılan hafızlık dersleri, nesilden nesile aktarılan kıraat disiplini, bu coğrafyada Kur'ân'a olan bağlılığın bir göstergesi olmuştur.⁶³ Özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi bölgelerde cami ve medrese gelenekleriyle iç içe geçmiş kıraat kültürü, toplumsal kimliğin korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye'nin Türk dünyasıyla kurduğu dinî ve kültürel ilişkiler, Kur'ân eğitiminin yeniden canlanmasına vesile olmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerde yürütülen Kur'ân kursları, kıraat eğitimine yeniden kurumsal bir zemin kazandırmıştır. Bu kurumlarda görev yapan eğitimciler vasıtasıyla yeni nesil hafızların yetiştirildiği, Kur'ân'ın lafzî ve manevî anlamda yaşatıldığını söyleyebiliriz.⁶⁴

Bugün Türk dünyasında Kur'ân-ı Kerîm, sadece dinî bir metin olarak değil, aynı zamanda bir kültürel kimlik unsuru olarak varlığını sürdürmektedir. Kazak, Kırgız, Uygur ve Azeri toplumlarında Kur'ân'ın tilâveti, mevlid, hatim ve mukabele gibi geleneklerle birlikte cemiyet hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Kıraat, bu halklar arasında hâlen bir ilim ve ahlâk eğitimi olarak kabul görmekte; Kur'ân'la olan bu bağ, toplumsal birlikteliğin ve manevî kimliğin korunmasında temel işlev üstlenmektedir.

⁶¹ Akçora, "Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi", s. 13.

⁶² Yrysbayev, "Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği", s. 132.

⁶³ Yrysbayev, "Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği", s. 133.

⁶⁴ Yrysbayev, "Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği", s. 140.

SONUÇ

Kur'ân indiği andan itibaren insanların aklına, kalbine ve gönlüne hitap etmiştir. Gerek nazım yönü, gerekse ifade ettiği manadaki mükemmeliyet inanan-inanmayan herkesi kendine hayran bırakmıştır. Kur'an ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar tarafından okunmak ve yazılmak suretiyle lafız ve mana olarak muhafaza altına alınmıştır. Getirdiği ilkeler O'na tabi olanlar tarafından hayata tatbik edilmiş ve hayatın her safhasında yaşanılmaya çalışılmıştır. Müslümanların temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl okumaları gerektiği veya "nasıl okunmalı?" sorusu önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerîm'i okumaya ve anlamaya yönelik kavramların açıklamasını yapmaya çalıştığımız makalemizde, kavramlar üzerinden bu sorulara cevap bulmaya çalıştık. Kavramların birbirleriyle net çizgilerle ayrıldığını gördük.

İlk başlıkta incelediğimiz Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya yönelik kavramlara baktığımızda; Kiraât kavramı yalnızca âyet ve surelerin telaffuz edilmesini değil, dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde dikkatle dinlenmesini ve doğru bir anlayışla okunmasını da içermektedir. Tilâvet kavramı kişiyi tefekküre ve derin manaya yönlendiren bir okumayı, tertîl ise yavaş, sindirilerek ve anlamın özümсенerek yapılmasını öngören bir okuyuş tarzını ifade eder.

Anlamaya yönelik kavramlara baktığımızda ise; tefekkür, tezekkür ve tedebbür kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılsa da anlam boyutlarında farklılıklar içerdiğini görmüş olduk. Bu kavramlar Kur'ân'ın anlam boyutunu ihmal etmeden hayata taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü anlaşılmadan okunan bir kitabın hayata yansıtılması oldukça zordur. Kur'an'ın anlaşılmadan okunması ile ilgili yanlış tasavvur, nüzûl döneminden uzaklaştıkça yaygınlaşan bir problem haline gelmiştir. Oysa nüzûl döneminde Kur'an, öğrenilen ve yaşanan bir kitap iken, sonraki dönemlerde yalnızca sevap elde etmek amacıyla okunan bir metne dönüşmüştür. Sonuç olarak Mushaf metni daha kutsal sayılmış, adeta anlamı lafzına feda edilmiştir.

Günümüzde Kur'ân okunurken hem lafzına hem de manasına yönelmek, her iki boyutu da birlikte değerlendirmek önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i hem güzel okumaya gayret etmek hem de anlamaya çalışmak, onu hayata taşımakla mükellefiz. Bu bağlamda özellikle Türk dünyasında Kur'ân'a ve kiraate gösterilen ilgi, tarih boyunca bu dengeyi gözetten bir gelenek oluşturmuştur. Ahmed Yesevî'den itibaren Kur'ân sadece lafzıyla değil, manasıyla da halkın hayatına yerleşmiş, hikmetlerle ve irfanla bezenerek aktarılmıştır. Sovyet döneminde dahi Kur'ân eğitimi yer altına inmiş olsa da bu gelenek yok olmamış, bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye Diyanet Vakfı gibi kurumların desteğiyle yeniden ihya edilmiştir. Bugün Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde kiraat halkaları, hafızlık müesseseleri ve Kur'an kursları aracılığıyla Kur'ân hem okunmakta

hem de anlamıyla birlikte yaşatılmaktadır.

Neticede Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafzı hem de manasıyla yaşanması gerektiği yönündeki bilinç, Türk-İslam dünyasında tarihsel olarak korunmuş ve günümüze taşınmıştır. Bu geleneksel yaklaşım, modern zamanlarda da anlam odaklı bir kıraat anlayışının temelini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el Müsned*, thk. Şuayb Arnaud, yy 2001.
- Akçora, Ergün Öz, *Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi*, Bellek Dergisi, C. 3, S. 1 (2021), ss. 10-11.
- Aslan, Ömer, "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/1, Haziran 2003.
- Ateş, Süleyman, "Tedebbür", *Kur'ân Ansiklopedisi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Atıcı, Can ve Ali Bulut. "Kur'ân Kırâatinde Mukrî ve Kârînin Temel Vasıfları -İbnü'l Cezerî'nin Muncidu'l Mukrîin ve Murşidu't-Tâlibîn Adlı Eseri Bağlamında-". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52, 2024, ss. 151 74.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Daru İbni Kesîr, Dimaşk, 1990.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *es-Sünen*, thk. Dahman, yy., 2015.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb Arnaûd, Dâru'r Risâleti'l-İlmiyye, by. 2009.
- İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *Tefsîr'ul-Kur'âni'l 'Azîm*, Lübnan-Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1986.
- İbn Kuteybe Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1958.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayp Arnaud, Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l- 'Arab*, kıraat md, Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nuzhetu'l 'A 'yuni'n-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kutubu' İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Ğayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed, *Müncidü'l-Mukri'în*, s. 3, en-Neşr, I, 208-209.
- İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru's Şâmiyye, Dimeşk 1991.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l Kur'ân*, çev. ve not. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 3. bs., 2005.
- Kutluer, İlhan, "Düşünme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Müslim, Ebu'l-Hasen b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Matbatu Îsâ, Beyrut 1955.
- Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, Mayıs 2015.
- Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022, el-Hicr 15/9.
- Serdaroğlu, Ahmet, İmam Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*, Bedir Yayınları, İstanbul ts.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Şuayb Arnaût, Dâru'r-Risâleti'l Âlemiyye, b.y. 2009.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi 'î ez-, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l Kur'ân*, I, 449-453.
- Zhandos Yrystbayev, *Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), ss. 145 150.